

УДК 378.371

І. І. Полубоярина,
кандидат педагогічних наук, проректор
(Харківський гуманітарно-педагогічний інститут)

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ МУЗИЧНОЇ ОБДАРОВАНОСТІ

У статті розглядається системний підхід як методологічна основа дослідження феномену музичної обдарованості, визначаються її структурні компоненти. Обговорюється співвідношення понять "система" та "структура", підходи вчених до їх визначення та класифікації.

Досвід та успіхи найбільш розвинених країн світу в галузі науки, культури та освіти свідчать про необхідність радикальної перебудови системи навчання і виховання у напрямку створення умов для музично обдарованої молоді вільно проявляти свої особливості, розвиватися відповідно до своїх творчих здібностей як унікальна особистість. В Україні до останніх років виявлення та розвиток музично обдарованої молоді здійснювалися стихійно, спираючись лише на власну ініціативу окремих викладачів музичних дисциплін, митців, культурних діячів.

Психологічним вивченням музичної обдарованості та розробкою психолого-педагогічних питань навчання та виховання обдарованих студентів довгий час у нашій країні займалися мало. Зміни, що відбулися в системі навчання та в громадській думці: орієнтація на гуманізацію педагогічної системи, здійснення умов для розвитку індивідуальності кожної дитини, підлітка, юнака дозволило по-новому поставити проблему музичної обдарованості.

Феномен обдарованості потребує дослідження на рівні цілого комплексу наук. Сутність та природа обдарованості не може бути пояснена з позиції однієї наукової дисципліни: для цього явища характерним є існування значної кількості теоретичних підходів до його вивчення.

Без теоретичного підґрунтя, яке б пояснювало природу обдарованості з позицій сучасного наукового знання, будь-яка робота з обдарованими дітьми являє собою лише сукупність розрізнених й суперечливих практичних рекомендацій та методичних порад.

Тому **метою** даної статті є розгляд системного підходу як одного з головних у вивченні музичної обдарованості. Він є методологічною основою дослідження музичної обдарованості.

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить про увагу з боку науковців до проблеми обдарованості, зокрема проблемі індивідуальних відмінностей (Б. Г. Ананьєв, Л. С. Виготський, С. Л. Рубінштейн, Б. М. Теплов та ін.); визначення підходів до розуміння психологічних основ обдарованості (Дж. Гілфорд, Ж. Піаже, Н. С. Лейтес, О. М. Матюшкін, В. О. Моляко, К. К. Платонов, В. В. Рибалка, Т. І. Сущенко, В. Д. Шадріков та ін.).

Сьогодні дослідження музичної обдарованості є традиційним у російській та українській психологічній науці (Б. Г. Ананьєв, Д. Б. Богоявленська, Н. А. Ветлугіна, Д. К. Кирнарська, Н. С. Лейтес, О. М. Матюшкін, О. Я. Ростовський, С. Л. Рубінштейн, Б. М. Теплов, Ю. А. Цагареллі та інші), у зарубіжній психології (Г. Айзенк, Ф. Гальтон, Х. Гарднер, Дж. Гілфорд, Р. Стернберг та ін.).

Оскільки одним із головних принципів у підході Л. С. Виготського до дослідження психологічної дійсності, зокрема свідомості як специфічної людської форми є системність, то треба ґрунтовно розкрити цей принцип.

Науковці Б. Г. Ананьєв, В. А. Барабанщиков, Л. С. Виготський, В. А. Ганзен, Б. Ф. Ломов розглядали основні принципи системного підходу до аналізу психологічних явищ, зокрема цілісність, багатоплановість, багатовимірність, багаторівневість, динамічність.

Сутність системного підходу полягає в тому, що він є методологічною орієнтацією в діяльності, за якої об'єкт пізнання розвивається як система. Під системою при цьому розуміють комплекс взаємодіючих компонентів, комплекс елементів у взаємозв'язку, які складають цілісне утворення, що має, крім властивостей окремих елементів, свої особливі системні властивості: ціле більше від суми своїх частин [1: 25].

На думку В. Ф. Паламарчука, основними змістовими ознаками системи є:

- 1) ознаки, що характеризують внутрішній стан системи: множина, елемент, відношення, властивості, зв'язок, канали зв'язку, провідна частина системи, ієрархічна побудова системи та ін.;
- 2) ознаки, що характеризують специфічні системні властивості: ізоляція, взаємодія, інтеграція, диференціація, централізація, децентралізація, стан системи, цілісність, стабільність, зворотний зв'язок, рухлива рівновага, регуляція, управління, конкуренція та ін.;
- 3) ознаки, що характеризують поведінку системи: середовище, діяльність, функціонування, зміни, адаптація, розвиток (простий і структурний), еволюція, генезис, цілеспрямованість, поведінка системи та ін.

Визначені групи ознак розташовуються послідовно, враховуючи зростання їх складності, мають ієрархічну підпорядкованість.

Особливість педагогічних систем у тому, що основним їх компонентом є людина, котра виступає як об'єкт управління. Принципова відмінність педагогічних систем від інформаційних і управлінських у тому, що останні розглядають навчання (самовдосконалення системи) лише як процес руху інформації [1].

Системний підхід до об'єкта будь-якої складності дає можливість виявити взаємозв'язок і взаємозалежність його компонентів, конкретизувати його зв'язки і на цій основі розробити практичні рекомендації щодо оптимізації функціонування цього об'єкта [2].

У сучасних дослідженнях системний підхід застосовується досить часто. М. С. Каган, характеризуючи системний підхід, підкреслює, що це не просто конкретна методологічна процедура часткового значення, а особливий спосіб мислення, який проявляється в науковому пізнанні. Дослідники мають справу з цілісними, складними системами, які є доступними пізнанню, перетворенню, управлінню, проектуванню саме у своїй цілісності і тому не допускають аналітичного розмежування та оперування кожної частини окремо, бо система є більшою ніж сума складових частин [3].

На думку Б. Ф. Ломова, системні якості є досить складними серед усіх якісних характеристик; будучи інтегральними, вони можуть бути виявлені тільки шляхом наукового аналізу тих систем, до яких належить людина і закономірностям, яким підпорядкована її поведінка та життєдіяльність у цілому [4].

При цьому постає дуже важливе питання: "Чи можна застосовувати системний структурний аналіз до вивчення духовних об'єктів?". Багато науковців заперечують такий аналіз духовних явищ, виходячи з того, що духовна субстанція не може бути розподілена, що вона є потоком емоційно-інтелектуальної енергії особистості. Тим самим заперечується можливість застосування у сфері гуманітарного знання методів точних наук. Як стверджують англо-американські культурологи, будеться свого роду "залізна завіса" між наукою, яка базується на математиці природознавства та гуманітарній сфері.

Безумовно, застосування таких понять як "структура", "будова" та інші до явищ духовного життя має метафоричний характер. Але неможливо зрозуміти реальне життя духовності людини без пізнання анатомічних прийомів, які розподіляють цілісність цієї сфери. Відносно правомірності перенесення просторових відносин на зовнішні духовні реалії можна стверджувати, що без такого перенесення, організація духовного життя людини неможлива без наукового пізнання і повсякденної свідомості.

На початку 80-х рр. Л. І. Божович підкреслювала можливість експериментального вивчення вищих, особистісних форм психічного життя, але це твердження було дискусійним тоді та залишається таким і зараз.

Л. І. Божович зазначала, що сучасні дослідження спростовують сумніви, які прозвучали в дискусії 1972 року про можливість вивчення вищих, "особистісних" форм психічного життя за допомогою експерименту. Ці утворення піддаються експериментальному дослідженню, яке встановлює об'єктивні закономірності.

На думку Б. Ф. Ломова, "природа психічного може бути зрозумілою тільки на основі системного підходу, тобто розгляду психічного у тій множині внутрішніх і зовнішніх відносин, у яких воно існує як цілісна система" [4].

Науковець В. П. Кузьмін зауважує, що системний підхід у характерному для нього відображенні дійсності насамперед витікає з якісного аналізу цілісних об'єктів і розкриття механізмів їх інтеграції. Саме ці риси психіки (цілісність і інтегральний характер) були протягом усієї історії її розвитку предметом дуже гострих дискусій.

Незважаючи на те, що системний підхід до вивчення особистості визнано, єдиного погляду на співвідношення понять "система" та "структура" ще немає. У словниках слова "система" та "структура" визначено як "будова". Розуміння структури як будови робить ці поняття синонімами, позбавляючи його самостійного значення.

Сучасне визначення структури, на думку К. К. Платонова [5], не тільки повинно долати помилки односторонніх трактувань структури як конструкції елементів (у психології – функцій) або як відношень між ними (у психології – міжфункціональні зв'язки), але й як цілого, яке впливає на свої компоненти.

Поняття системи та структури не є синонімами. На думку К. К. Платонова, співвідношення системи та структури буде глибше сприйнято, якщо використовувати категорії "явище" та "сутність". Структура – це сутність пізнавального явища (системи) [5].

В. Д. Шадриков виділяє наступні загальні моменти, які характеризують іншу систему:

1) "система" є цілісною, вона відрізняється від оточуючого середовища;

2) ця цілісність має функціональний характер, функція (елементи, структури, системи) – продукт певного результату; результатом обдарованості як системи може бути утворення нового продукту,

скоєння вчинку, яке приводить до збагачення культури. Критерії цього продукту визначаються культурою, суспільно-історичними умовами;

- 3) система націлена на кінцеву множину взаємопов'язаних елементів, які мають певні якості;
- 4) окремі елементи взаємодіють у плані загального визначення системи;
- 5) властивості системи не зводяться до властивостей, які утворюють її компоненти;
- 6) система знаходиться в інформаційній та енергетичній взаємодії з навколишнім середовищем;
- 7) система змінює характер функціонування залежно від інформації про наявні результати.

На думку В. Д. Шадрікова, система носить функціональний характер, тому поняття "система", "функціональна система" повинна сприйматися як синоніми. Компоненти системи умовно не поділяються і є її частинами.

Динамічна система – це система, яка розвивається в часі, змінює склад компонентів, які входять до неї, та зв'язки між ними при дотриманні функцій.

Ми розглядаємо психологічну структуру обдарованості в рамках системного підходу як цілісне поєднання психічних компонентів і їх зв'язків, які "програмують", регулюють, реалізують обдарованість.

Структура музичної обдарованості має динамічний характер, поступово формується у процесі її соціального розвитку і є предметом цього розвитку, результатом усього життєвого шляху особистості.

Структура музичної обдарованості є цілісне утворення і певна організація якостей. Функціонування такого утворення може бути тільки під впливом різноманітних якостей, які є компонентами структури музичної обдарованості. Дослідження компонентів, які відносяться до різних рівнів музичної обдарованості, при структурному вивченні цього розвитку обов'язково повинно бути поєднано з дослідженням видів взаємозв'язків між самими компонентами.

К. К. Платонов пише, що психологічна структура особистості розвивається під впливом свого змісту. Це, на наш погляд, є характерним і для музичної обдарованості.

У запропонованій науковцем "функціональній динамічній психологічній структурі особистості" в першому, соціально-психолого-індивідуальному плані або вимірі були виділені чотири головні підструктури:

- 1) соціально зумовлена підструктура спрямованості особистості;
- 2) підструктура досвіду, в якій разом із соціальним впливом відчувається також біологічний вплив;
- 3) підструктура психічних, пізнавальних процесів, у якій і соціальні, і біологічні впливи набувають значного смислу;
- 4) підструктура біопсихічних властивостей особистості, де біологічні впливи переважають над соціальними.

Поряд із соціально-психолого-індивідуальним К. К. Платонов вводить ще один план вивчення особистості, а в ньому – ряд підструктур (здібностей та характеру), який "накладається" (за термінологією автора) на всі перераховані раніше підструктури першого плану [2].

В. В. Рибалка розглядає схему психологічної структури особистості як вихідний момент для більш глибокого багатомірного синтезу уявлення про особистість. Він обґрунтовує концепцію тривимірної, поетапно конкретизованої психологічної структури особистості. Така модель може бути використана для побудови моделі обдарованості [6].

Перший вимір – соціально-психолого-індивідуальний, "вертикальний", з притаманними йому підструктурами особистості.

Другий вимір – діяльнісний, "горизонтальний", що диференціюється на відповідні компоненти діяльності та поведінки.

Третій вимір – віковий, генетичний, що характеризує рівень розвитку якостей особистості, її задатків, здібностей, психічних властивостей.

Необхідність точного визначення системи ставить питання про критерії, за якими цю систему можна виділити з оточуючого середовища. Основним критерієм для такого виділення є розгляд систем з боку цільового призначення. Той чи інший компонент може бути віднесено до системи в тій мірі, в якій він бере участь, досягаючи мети.

Таким чином, на думку В. Д. Шадрікова, системний підхід припускає цільовий аналіз, віднесений до системи в цілому та до окремих її складових.

Згідно цього положення, кожна підсистема розглядається як складова системи, з одного боку, вона підпорядкована їй у своїх проявах, з іншого – визначає властивості вищих систем на основі власних якостей. Динаміка взаємодії та взаємовпливу має складний характер.

Компонентний і структурний аналізи системи тісно пов'язані з функціональним аналізом, який має два аспекти: він припускає розкриття механізмів внутрішнього та зовнішнього функціонування системи.

Внутрішнє функціонування системи досліджується в її зумовленості, з одного боку, компонентним складом і структурою, з іншого – її зовнішньою функцією. У процесі аналізу внутрішнього функціонування розкриваються відносини функціональної субординації та координування між окремими компонентами. Дослідження функціонування системи, її компонентно-структурних характеристик нічого не говорять про походження, розвиток і перспективи існування системи.

У процесі системного аналізу спочатку розкривається її загальна, функціональна або структурна якість, а потім – конкретно-історична системна модифікація.

Тому, на думку науковців [4], методологія системного підходу повинна включати в себе генетичний (системно-історичний) аспект. При цьому конкретно-історичний аналіз системи повинен здійснюватися на фоні загального функціонального та структурного аналізів.

Системний підхід припускає певну етапність у пізнанні об'єктивної дійсності.

У дослідженні В. П. Кузьміна основні етапи руху пізнання полягають у виявленні певного явища, потім – у виявленні певної частини, елемента даної системи, далі – в аналізі його сукупності усіх відносин.

Іншими словами, першим кроком пізнання об'єкта виступає простий емпіричний факт, другий крок – полягає у вираженні якостей окремого об'єкта через суть і закон певної системи, до якої належить, третім кроком пізнання є визначення об'єкта, явища з урахуванням усіх сукупностей діючих умов.

Основні етапи системно-структурного аналізу музичної обдарованості почалися з того, що музична обдарованість розглядається як ціле утворення. Потім необхідно виокремити достатню кількість підструктур. Нами було виокремлено чотири підструктури: музичні здібності, інтелект, креативність, духовність.

Виокремлення вищезазначених компонентів обумовлено участю компонентів у досягненні мети. Результатом обдарованості як системи є розвиток особистості обдарованої людини, створення нового продукту, нових соціальних відношень, які направлені на розвиток цивілізації. Критерії продукту обдарованості визначаються культурою, суспільно-історичними умовами.

Визначення критеріїв обдарованості як системи відбувалося на основі конкретно-історичного аналізу цього феномену. Одним із критеріїв є співвідношення біологічного та соціального. При цьому, в такий компонент як "духовність" входять соціально зумовлені змістові якості особистості.

Підструктури "музичні здібності", "креативність" складаються з соціальних, біологічних якостей, на основі яких формується креативність і розвиваються музичні здібності.

Наступна підструктура – "інтелект", залежить від природжених, біологічних процесуальних властивостей.

Наступним критерієм виокремлення чотирьох підструктур музичної обдарованості є внутрішня близькість психологічних характеристик, які входять до кожної з них. Критерієм є те, що кожен компонент має свій особливий вид формування та розвитку, "духовність" формується шляхом виховання; "креативність" і "музичні здібності" – виховання та навчання; "інтелект" формується і розвивається шляхом навчання.

Взаємодія цих специфічних для кожної підструктури видів формування визначає індивідуальну особливість розвитку музичної обдарованості.

Треба зазначити, що важливим критерієм є залежність підструктур. Різноманітні структурні зв'язки координації є між підструктурами й усередині кожної з них.

Розглянуті підструктури – об'єктивна реальність, тому є основними компонентами музичної обдарованості.

Поняття "структура" може і повинно бути розглянуто в контексті обдарованості як єдність зв'язків елементів і цілого. Оскільки мова йде про взаємозв'язок функціональних властивостей і якостей особистості, то необхідно підкреслити, що саме про функціональну структуру музичної обдарованості.

Сучасні дослідження дозволяють стверджувати, що психічні явища по суті є багатомірними, тому до них треба підходити як до багатомірних.

Системний підхід потребує специфічного розуміння детермінації психічних явищ. У психології досить широке розповсюдження отримало лінійне уявлення про детермінізм, тобто уявлення причини та зв'язку у вигляді одомірного ланцюжка. Згідно з системним підходом, явище виникає та існує в межах певної системи явищ.

Отже, детермінація реально виступає як багатопланова, багаторівнева, багатомірна, яка включає явища різних порядків, тобто як система.

Системний підхід потребує розглядати явища в розвитку. Він заснований на принципі розвитку. З ним пов'язані вищезазначені принципи. Багатоплановість дослідження психічних явищ, їх багатомірність і багаторівневий характер, сполучення властивостей, складна будова детермінації

можуть бути розкриті тільки тоді, коли система розглядається у розвитку. Існування системи розглядається тільки в її розвитку.

Процес розвитку людини та її психіки детермінується багатьма наслідками, факторами, умовами. Їх комбінація складає досить складну систему.

При цьому з'ясовується, що наслідки (фактори та умови) діють в одному напрямі, інші – в другому, прямо протилежному першому. При певних обставинах все може призвести до руйнування системи та процесу її розвитку.

Науковці вказують на те, що дані, які накопичуються у процесі вивчення якогось феномену, не є ще реалізацією системного підходу. При застосуванні системного підходу завдання дослідників полягає в тому, щоб зрозуміти закономірні зв'язки між цими даними.

При цьому важливим є те, що зв'язки між явищами, які відносяться до даної системи, виступають не як випадкові, а є необхідними умовами виникнення, існування, розвитку кожного з них та всієї системи в цілому. Системний підхід припускає цілісне вивчення психічних процесів і явищ.

Рівень загальнонаукової методології вивчення феномена музичної обдарованості передбачає звернення до системного підходу, який зумовлює необхідність комплексного дослідження проблеми на різних наукових рівнях, зокрема, на психофізіологічному, психологічному, соціально-психологічному, педагогічному.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Антонова О. Є. Теоретичні та методичні засади навчання педагогічно обдарованих студентів : [монографія] / О. Є. Антонова. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – 471, [1] с.
2. Паламарчук В. Ф. Як виростити інтелектуала. – Тернопіль : "Навчальна книга – Богдан", 2000. – 152 с.
3. Каган М. С. Человеческая деятельность (опыт системного анализа). – М. : Политиздат, 1974. – 319 с.
4. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. – М. : Наука, 1984. – С. 361–384.
5. Платонов К. К. Проблемы способностей. – М. : Наука, 1972. – 192 с.
6. Рибалка В. В. Методологічні питання наукової психології (Досвід особистісно центрованої систематизації категоріально-поняттєвого апарату) : Навч.-метод. посібник. – К. : НІКА-ЦЕНТР, 2003. – 204 с.

Матеріал надійшов до редакції 02.11. 2009 р.

Полубоярина И. И. Системный подход к изучению музыкальной одарённости.

В статье рассматривается системный подход как методологическая основа исследования феномена музыкальной одарённости, определяются её структурные компоненты. Обсуждаются некоторые аспекты соотношения понятий "система" и "структура", подходы ученых к их определению и классификации.

Poluboyarina I. I. The Systematic Approach to the Musical Gift Study.

The system approach as methodological basis of the musical gift phenomenon research is examined in the article, its structural components are determined. Some aspects of correlation of concepts "system" and "structure", approaches of scientists to their determination and classification are discussed.